

<https://kritika-hdp.hr>RAZGOVOR ([HTTPS://KRITIKA-HDP.HR/RAZGOVOR/](https://kritika-hdp.hr/razgovor/))Arapsko-europske veze

SRPKO LEŠTARIĆ: U Siriji i nepismen čovek ume da govori književnim standardom bar dva minuta

Ugledni srpski arabist i prevoditelj koji pokriva književnost Sirije, Egipta, Palestine, Iraka i drugih zemalja govori o arapskoj književnosti, prevodenju i razumijevanju kultura, razlikama između jučerašnjeg i današnjeg svijeta te utjecaja radikalizama na književnost. Razgovor je prvi u nizu priloga na temu „Književne domovine europskih imigranata“ u kojima Lora Tomaš istražuje književnosti, jezike i kulturu zemalja odakle nam u Europu stižu izbjeglice i migranti te same procese migracija, unutarnjih i vanjskih

<https://kritika-hdp.hr/autor/lomas/>

Lora Tomaš

<https://kritika-hdp.hr/autor/lomas/>

„Prvi moji susreti s arapskim jezikom bili su kraj bašte hotela Moskva na beogradskim Terazijama, gde su, u mom ranom đlačkom dobu, sedeli prvi arapski studenti u Jugoslaviji, pili kafu i razgovarali. Taj zvuk mi je bio opčinjavajući. Utom su stigle i *Priče iz 1001 noći* u prevodu **Marka Vidojkovića** s ruskog (onog koji je potom i kroatizovan), i neki pričljivi deda-ujka bivši ambasador u Siriji...“, započeo je o svojoj zavidnoj prevoditeljskoj karijeri **Srpko Leštarić** (rođ. 1949.), cijenjeni srpski arabist, u razgovoru koji smo vodili preko emaila, za ovaj prvi u nizu članak u sklopu projekta *Književne domovine europskih imigranata*, kojim želim istraživati književnosti i jezike zemalja iz kojih nam pristižu izbjeglice i migranti, odraze vanjskih i unutarnjih migracija u njihovim tekstovima, te migracije s tih područja u tekstu općenito.

Prijevodi Srpka Leštarića tako pokrivaju geografski i kulturni prostor Sirije, Iraka, Egipta, Palestine, s time da mi je dao do znanja da sam neke zemlje i preskočila. Leštarić isključivo sâm nalazi djela koja će prevoditi, što je po njegovu mišljenju dobrim dijelom posljedica slabijeg uvida u arapsku književnost među srpskim izdavačima. Svoje prijevode oprema kompletnim kritičkim aparatom i tek potom smišlja kome će ih ponuditi. Među glavnim izdavačima Leštarićevih knjiga su Clio, Službeni glasnik, Geopoetika, Laguna i bivša Narodna knjiga, a trenutno mu se primiće odluka, rekao mi je, o tome kome će povjeriti objavljivanje prijevoda *Priča iz 1001 noći*, jer to mora biti netko od najboljih. Smatra ozbiljnim izdavačkim propustom što se nitko od većih izdavača nije ponudio da kakvim-takvim predujmom podrži rad na tom kapitalnom prijevodu, financira nabavku izvornika i prateće literature i unaprijed ponudi studiozan grafički dizajn, ali zasad u Srbiji o takvim stvarima, rekao mi je Leštarić, nitko, očito, ni ne razmišlja.

Leštarić prevodi samo ona književna dela koja mu se veoma dopadnu – luksuz koji si je mogao dopustiti jer je živio od poslovnog prevođenja. „To dopadanje mora biti i u domenu koncepta, i u domenu stila i izraza, kako kod romana, tako i kod zbirke priča“, rekao mi je. „Svoje izbore formiram sam, bilo da su iz pera jednog ili više autora. Književnu ili političku relevantnost dela stavljam iza estetskih kriterija, a popularnost u zavičaju autora ili prevođenost u svetu na sam kraj reda. E sad, može se uočiti da ugledne međunarodne nagrade arapskim piscima uglavnom stoje u slozi s mojim kriterijima, ali tu i ne treba nikakve pomoći.“

Bagdad, Nacionalni teatar 1980-ih, foto: Srpko Leštarić

U Alepu 1974.

Kako je sve počelo?

Kad sam maturirao 1966., opredelio sam se za studije na Fakultetu političkih nauka jer je taj tek osnovani fakultet otvarao perspektivu za rad u žurnalistici i diplomatiji i – nudio izbor arapskog kao jednog od dva obavezna strana jezika, tada na III. i IV. godini. (To je bila **Kardeljeva** uviđavna direktiva glede ciljeva nesvrstanog pokreta, koju se niko nije usudio ismejati, mada su stare univerzitete znale da je učenje arapskog u okviru drugih studija moguće koliko i put do Jupitera.) Kad se, dakle, posle prve dve godine pokazalo da od arapskog tu neće biti ni „A“, upisao sam se 1968. na Filološki fakultet. No, posle *junskih gibanja* te godine shvatio sam da tek sad nipošto neću u partiju, da mi u politici, dakle, nema budućnosti, pa sam FPN napustio, a okrenuo se jezicima. I odmah sam znao da će jezici biti moj život. Nažalost, prof. **Fehim Bajraktarević** umro je već prve zime, poduku su preuzeli njegovi asistenti, a i ja sam bio sklon svojim putevima. I tako – eto mene početkom 1974. u Alepu, sa suprugom, mladom studentkinjom prava, i s našom bebom.

Ali prije vašeg posvećivanja arapskom, tu je bio i japanski, zar ne? Kako to da je arapski ipak prevagnuo?

Da, **Hiroyasu Honda**, koji je u Beogradu studirao jugoslovensku književnost i srpskohrvatski jezik, i ja preveli smo u tandemu i objavili u eminentnim beogradskim časopisima nekoliko blokova savremene japanske poezije. Do tada je samo **Vladimir Devide** objavio svoju zbirku

prevoda haiku pesama s originala na hrvatski, pa smo mi zbilja bili pioniri, tim pre što smo i od proze preveli veličanstvenu **Mišiminu** priču *More i večernja rumen (Umi to yûyake)*, koju je autor sam ocenio kao svoj „najizbrušeniji brilijant“. Tada su mi prof. **Dejan Razić** i H. H. izradili japansku stipendiju jer sam brzo napredovao, a divni profesor Razić je sanjao da što pre dobije asistenta. Ali meni je i arapski išao dobro, tu sam već bio došao do potkraj studija i morao sam otići da provedem bar godinu dana među Arapima. To nije moglo da čeka, stipendija je mogla. Nije meni ništa u arapskom bilo ni bliže ni zanimljivije nego u japanskom, zavoleo sam bio oba ta jezika, ali život je terao po svome: u međuvremenu sam postao otac pa kad sam se vratio iz Sirije, shvatajući da sada ne mogu ići na kraj sveta za još znanja, zahvalio sam se i oslobodio stipendiju, u Japan je otišao drugi, a ja u vojsku da bih potom odmah našao i posao zahvaljujući arapskom, tj. bez „veze“. U Energoprojektu ću tada za učitelja imati mr. Jovana Kuzminca, potonjeg prevodioca **Ibn Arabijevih** *Dragulja mudrosti*.

Zlatno doba Istoka

Putovali ste Bliskim istokom u za takve pothvate zlatnom dobu. Biste li danas mogli zamisliti jedno takvo putovanje? Možete li nam ispričati neke anegdote s njega? Jeste li se našli u kakvim opasnim situacijama?

Tih 1960-ih i 1970-ih po svetu se moglo lagodno putovati autostopom, pa sam i ja godinama praktikovao to – u vidu zanata. Ništa mi nije bilo zapucati iz Beograda u Zagreb, Mostar, na more ili nekud u Evropu. Jugoslovenima vize nisu trebale gotovo nigde. Za put do Amsterdama je standardno trebalo tri dana, a svugde na Zapadu mlađani putnik je mogao naći posla i za dan-dva zaraditi troška bar za nedelju dana. Spavalo se pod vedrim nebom, van gradova i u njima, ili u jeftinim omladinskim hostelima. Hranilo se skromno, nešto se moglo i ubrati po njivama i šumama, vraćali smo se kućama izmršaveli, ali srećni, bogatiji za viđeni svet. U Poljskoj su čak imali uglednu autostopersku organizaciju. Ako ste bili esperantista, ili kakav-takav šahista, mogli ste u svakom gradu računati na besplatno prenoćište, a ako ste umeli nešto i da svirate, nasušni hleb vam je uvek bio obezbeđen. Neki su moj put od mesec i po dana u leto 1970. po celoj Siriji i Libanu s nekih 50 dolara u džepu smatrali za veliku avanturu, ali nisu bili u pravu. Moglo se svuda ići, kako kroz Evropu, tako i diljem Orijenta, sve do Indije i dalje. Danas je to nezamislivo – nije tako ni usred Evrope, a kamoli na Srednjem istoku.

Evo jednog doživljaja dostojnog priče, iz planinske granične postaje na jugu Turske. Pošto sam tu stigao kad je već padalo veče, nagovorili su me da tek ujutru pređem u Siriju. Zadržali su me i na svojoj skromnoj večeri, a čim smo večerali, jedan grmalj od carinika, Arapin – živalj je tu pretežno arapski – izvadi trščanu frulu. Braneći ugled jugoslovenskog folklora, ja iz ranca

izvadim klarinet. Našlo se i malo mastike i sedeljka je potrajala, potom sam ja našao sebi lep proplanak među jelama, zavukao se u vreću i zaspao. Probudio sam se sa sunčevim rođenjem, ali ne od sunca – probudilo me je krckanje grančica. Neko je hodao okolo. Bio je to frulaš, kojem se smena završila, ali nije otišao kući s dežurstva. Kao da se izvinjava, rekao je: „Znaš, ovde leti ima na drveću zmija, pa kad grane sunce neki put padnu u travu. Ali spavaj ti još, slobodno, biću ja tu!”

Kakav je bio Alepo nekad? Jeste li se ikada poslije vratili u taj grad? Njegovate li prijateljstva s Alepljanima?

U Alepu sam bio sa ženom i ćerkicom, kojoj je bilo 6 meseci kad smo stigli tamo. Ali počev od puta Orijent ekspresom do Istambula, potom autobusom do Alepa, sve je bilo o našem ruhu i kruhu: kako nismo bili u partiji ni ja ni otac, ni tast, niti sam bio pripadnik islamske verske zajednice, nisam se ni trudio da tražim stipendiju, pa sam se morao postarati da sam skuckam parice za tu studijsku godinu. No, u Alepu je život bio jeftin a prepun divota. Svet bistar i druželjubiv, mladog društva do mile volje i među hrišćanima i među muslimanima, najbolja kuhinja na svetu, sam grad sav od žutog peščara, lepih fasada i balkona, zgrade na skverovima kao Kolumbove lađe – to im je ostalo od Francuza, a na sve strane imate i ponekog dečjeg lekara koji je studirao u Jugi pa neće da vam naplati pregled za dete... I – ono što nemate nigde drugde u arapskom svetu, samo u Siriji: tu i nepismen čovek ume da govori književnim standardom bar dva minuta!

Sin mi je takođe završio arapski, njega sam poslao 2004. u Damask, ali ni on nije propustio otići do Alepa i obići moje stare prijatelje. Ja sam navraćao u Alep kad god sam mogao, a ti dočeci tamo bili su slavni! Potom, 2012, zvao sam kćeri svog tamošnjeg druga da se sklone, ali su oni nekako pregurali i bez mene, devojke su ostale u Siriji.

Neki su moj put od mesec i po dana u leto 1970. po celoj Siriji i Libanu s nekih 50 dolara u džepu smatrali za veliku avanturu, ali nisu bili u pravu. Moglo se svuda ići, kako kroz Evropu, tako i diljem Orijenta, sve do Indije i dalje. Danas je to nezamislivo – nije tako ni usred Evrope, a kamoli na Srednjem istoku

Arapska narodna priča

Čitala sam da ste preveli i nekoliko kraćih književnih tekstova na arapski. Prevodite li srpsku književnost na arapski, kakvi su planovi? Ako da, o kojim se autorima radi i kako teče prevoditeljski proces u tom smjeru? Je li teži ili lakši od prevođenja s arapskog na srpski?

Toga je bilo veoma malo. O tržištu za srpsku kratku priču i njenoj prihvaćenosti u arapskom svetu ne može biti govora jer je od Bagdada do Rabata i od Alepa do Kartuma niko ne prevodi. Sporadični pokušaji su retki, vrlo različiti po uspešnosti i rastureni po periodici. Ja sam preveo nekolike **Borgesove** sasvim kratke proze i objavio ih u novinskim kulturnim rubrikama u Kuvajtu, priču "Noć pod Kosmajem" mog pokojnog druga i velikog putnika **Mome Dimića** u jednom bagdadskom književnom listu, veći broj sasvim kratkih priča mladih jugoslovenskih pisaca prezentirao sam čitanjem na jednom književnom skupu u Bagdadu i, najzad, deset dramoleta moga sina Vrsana uradio sam po pozivu na jednoj prevodilačkoj radionici u Sofiji i to je objavljeno u Kairu u zborniku sa simpozijuma.

Naravno, prevođenje na strani jezik je nešto sasvim drugo. Često nije lako ni za ljude koji su od detinjstva bilingvalni, jer njima obično nisu oba smera jednako „razrađena“. Ima tu i tamo ozbiljnih pisaca koji su sami prevodili svoja dela, kao, recimo **Halil Džubran**. Mimo takvih situacija, prevod na strani jezik može ići lako jedno vreme, ali kad zapne, onda je teško naći izlaz! Kad sam nadobudno pokušao da prevedem **Andrićev Most na Žepi**, odustao sam posle dve trećine... Ali sam preveo više knjiga stručnih prevoda, to ide, teče samo, kao voda! Jer nema stilskih začkoljica, sve je u terminologiji.

Bukinisti u Mutenebijevoj ulici 1990-ih, foto: Srpko Leštarić

Autor ste i traduktološkog eseja *The Language and Translation of Arab Folktales* koji je uvršten u standardnu literaturu arabističkih katedri na više svjetskih sveučilišta. Kakav je jezik arapske narodne priče, i kako je prevoditi ih na srpski? Morate li posezati za arhaičnijim jezikom, ili radije birate suvremeni izričaj? Koliki je utjecaj arapske priče na tradicije naše regije, i na našu književnost općenito? (*Tisuću i jedna noć* je nezaobilazan primjer.)

Arapski jezik odlikuje izražen diglosijalni rascep na književni standard i govorne dijalekte. Književnim jezikom, koji se bazira na kuranskom standardu, jedini se uči u školi i na kojem se jedino čita i piše, nikad nije spontano govorio nijedan Arapin, a govorni dijalekti se i od njega i među sobom razlikuju i u leksici, i u fonetici i u sintaksi. Kad su na većoj geografskoj distanci, uzajamno su teško sporazumljivi. A usmena književnost nastajala je samo na njima, što ta dela čini nečitljivim za većinu stranih arabista. Oko te ose vrti se glavnina moga pisanja o arapskom jeziku u mojim pogovorima i drugde. Dosad sam objavio šest zbirki arapskih narodnih priča, sedma, od opscene iračke građe, već dugo čeka, a pristiže i osma, od palestinske. Koliko sam mogao videti, od kolega u svetu koje se bave prevođenjem usmene arapske književnosti, niko nije objavio više od dve zbirke.

Jezik arapske narodne priče je tečan, kao i kod svekolike usmene književnosti, ma gde u svetu, pa ga je, kad ga znate, lako pretakati u svoj. Naravno, još je važnije dobro poznavati jezik i stil usmene književnosti u jeziku na koji prevodite, to je uvek glavno. Morate stalno posezati za izvornim izrazom vaših narodnih priča, ali arhaizme morate uzimati vrlo obazrivo. Kad prevodite usmenu književnost, vi se služite, zapravo, prevarnim jezičkim sredstvima da tim podražavanjem ugodite epski izraz na jeziku prevoda. Ako vam prevara pođe za rukom, to vam daje dobru podlogu za šire čitalaštvo, ali vam uvek ostaje nedosanjan san da različite pokrajinske govore prevedete različitim govorima svoga jezika. Za to postoji samo jedno rešenje – više prevodilaca istog teksta. A toga kod nas nema, i neće, po prilici, ni biti.

Uticaj arapske usmene proze na pripovetke južnoslovenskih naroda verovatno je ogroman, pošto se često uočavaju zajednički sižei i motivi, od kojih su arapski najčešće stariji. Ali to treba da prouče i dokažu folkloristi od zanata, a ja u svojim pogovorima mogu samo ukazati na zajedničke crte, što uglavnom i činim.

***Tisuću i jedna noć* u 282 noći**

Vi ste spomenuli *Tisuću i jednu noć*. Da, u tom veličanstvenom zborniku, bez čijeg spominjanja jedan Borges nije bio u stanju napisati ni deset strana teksta, ima primera u kojima bi se mogle otkriti veze naše pripovedne proze i tih priča, ali je to zasad samo ovlašno konstatovano, i samo iz arabističke branše (**Nevena Krstić**, „Zajednički motivi u 1001 noći i u **Vukovoj** zbirci narodnih

pripovedaka i pesama“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 18-19/1973), ne iz etnološko-folklorističke. Tek kad za godinu-dve dođe moj prevod *1001 noći* s prvog arapskog kritičkog izdanja iz 1984. (uz dodatak većeg broja probranih *drugih* priča iz tzv. kompletnih redakcija s kraja 19. v.) moći će da se dosledno pristupi tom zadatku, mada tu može poslužiti i integralni prevod kairske redakcije na bosanski mog fakultetskog „klasića“ **Esada Durakovića** iz 1999. Nemojte gledati na evropske prevode *1001 noći* od početka 18. stoleća na dalje, jer oni su uticali uglavnom na konačno formiranje ogromnog arapskog zbornika koji dotad nije ni postojao u tom obliku – izvorno, *1001 noć* sastojala se od samo 282 noći i bila je više-manje na narodnom jeziku: sve ostalo je naknadno pabirčeno, falsifikovano, prevođeno na onaj „književni dijalekat“, a deo toga je i književno slab ili je čisto lokalnog značaja. Zato se moramo usredsrediti na autentične arapske narodne priče, bajke, basne, legende i gradske novele koje se nalaze u dijalekatskim zbirkama kao što su one koje sam ja preveo, jer ta građa najviše odgovara zadatku otkrivanja međusobnih veza. Bar zasad niko drugi „u regionu“ nije se time bavio, ali tako je kako je.

Koliko su povijesno stare pjesmice, bajalice i uspavanke u knjizi *Lađe moga srca po žednoj vodi plove – Male dečje pesme mesopotamskih Arapa* (2017.)? Ima li tu dosta rime, aliteracije i asonance, igri riječima i kako ste to uspijevali prevesti na srpski? S kojim ste se sve izazovima susretali kod ovog konkretnog djela?

Te „pjesmice“ su sasvim savremene, mada nam stižu iz pravremena. Takva je priroda svih na svetu uspavanki, gugutaljki, tašunaljki, cupaljki, bajalica, razigruša itd. One su prepune rime, aliteracija i asonanci, ali u mom prevodu se to, nažalost, ne vidi, osim iznimno, ponegde. Tu je, za prvi susret s tom poezijom, bilo važno preneti sadržinu. Pokušaj stavljanja akcenta na formu ne bi samo sprečio sagledavanje sižea, već bi kod većine razmatranih subžanrova bio i unapred osuđen na neuspeh usled ogromnog kulturološkog jaza. No, bar sam dao svu građu i u originalu gde se uz malo truda vide formalni elementi, uz kompletan glosar dijalektizama.

Univerzitet Mustansirija iz 13. stoljeća, foto: Srpko Leštarić

Pisati u zemlji i u imigraciji

Vaša *Mala antologija 12 nemogućih* (2005.), izbor iz suvremene arapske kratke priče, preveden ja na engleski pod nazivom *Twelve Impossibles* (prev. Edward Alexander), po narudžbi nizozemske Europske kulturne fondacije. Što mislite o prijevodima iz druge ruke i kako to da nisu išli na prijevod s izvornika? U svakom slučaju, sigurno vam je bila iznimna čast da su se odlučili na ovakav pothvat.

Evropska kulturna fondacija (ECF) reagovala je na predlog prof. **Milene Dragičević Šešić** kojoj je ta knjiga došla do ruku. No, bilo je teško naći iskusnog prevodioca na relaciji arapski–engleski koji bi pristao da prevede jedan tuđi izbor 12 priča od 9 autora iz 7 zemalja, s bezbroj teško prozirnih političkih aluzija. Tri autora živela su na nepoznatim adresama, a bila je tu i moja esejistička polovina knjige na srpskom. Kad alternativa da se nađe više prevodilaca takođe nije prošla, ECF je, posle više od godinu dana uzaludnih pokušaja da obezbedi direktan prevod, odustala od prvobitnog plana i, u saradnji s fondacijom *Next Page* iz Sofije koja će knjigu i štampati, predložila da radimo prevod cele zbirke sa srpskog kao jedino realno, pa sam to prihvatio. No, to je izuzetak i posredni prevodi smeju se raditi samo kad baš nema drugog izbora, s tim što i tada valja obezbediti prevodiocu konsultanta koji zna original.

Edward Alexander je vredan student hrvatskog i srpskog i formira se u prvorazrednog prevodioca. No, ni najbolji prevodilac ne bi uspeo tačno i lepo prevesti s jezika posrednika tako

šarolik skup proznih radova kakav je ušao u zbirku *12 nemogućih* da on i ja nismo za vreme njegovog rada bili u svakodnevnom kontaktu pa sam mu ja na svakoj „krivini“ usmeravao tokove prevoda tumačeći mu kontekst, onako kako je samo poznavalac originala mogao i to je ispalo dosta dobro. Prevod *Priča iz 1001 noći* velikog Marka Vidojkovića, inače hvale vredan, ne bi patio od hiljada malih slabosti da je on imao takvog pomagača.

Inače, ECF je izrazio želju da štampa i arapski original moga izbora, što bi tek bio pravi potez jer bi se takva knjiga mogla distribuirati po arapskim zemljama gde bi – ako ne bi smesta bila zabranjena – imala najvažniju i najzahvalniju publiku. No, pošto se celi korpus morao i prekucati (OCR s arapskim ide malo teže), a meni se nije dalo da to radim, kasnije su na to zaboravili. Zasad je celi taj arapski korpus moguće naći na mojoj internetskoj stranici.

Salih, Tamir, Blasim, Nasir...

Prevodite li više pisce koji žive na licu mjesta, u zemljama svog porijekla, ili se tu dosta radi i o raseljenim piscima, piscima u egzilu? Ima li razlike u tekstovima koji nastaju na samim lokacijama, i onima koji nastaju u novim domovinama? Jesu li to maltene dvije književnosti, na primjer egipatska u Egiptu, i ona koju pišu egipatski autori u svijetu? Tematski, motivski, jezično, ali i po pitanju recepcije? Jesu li „cjenjeniji“ i poznatiji autori koji su nekamo emigrirali, idealno na Zapad, od svojih pandana u zemljama porijekla?

Stranstvujući su pisali Sudanac **Tajib Salih** (3 knjige u mom prevodu), Sirijac **Zekerija Tamir** (9 knjiga), Iračani **Hasan Blasim** (4 knjige) i **Sinan Antun**, potkraj života i njihov veliki zemljak **Abdusetar Nasir** (2 knjige). Svi ostali stvarali su ili još stvaraju u zavičajnim zemljama. Salih nije morao da beži iz Sudana, Tamir iz Sirije jeste, ali su obojica kasnije dočekivana s neiskrenim počastima. A Iračani Nasir i Blasim morali su bežati glavom bez obzira. Mislim da bitne razlike u tekstovima nema u zavisnosti od mesta gde su dela pisana, da je to tematski, motivski i jezično jedna jedinstvena književnost. A autori koji su emigrirali niti su cenjeniji, niti manje cenjeni – bitno je, ako su ostali u domovini, da su preživeli pretnje državnog nasilja i uspeali da se prehrane.

Vaš prijevod *Zlatni skiptar i druge priče* (2014). izbor je iz palestinskih narodnih priča. Što mislite o trenutnoj političkoj situaciji ondje? Kako se ona zrcali u književnosti? Smatrate li da je ta situacija kod nas dovoljno poznata, u *mainstream* medijima relativno točno prikazana, ili gajimo predrasude? Koliko smo (dez)informirani?

Mislim da ta politička situacija nije u nas dovoljno razjašnjena ni u medijima valjano prikazivana, da mi ne razumemo mnogo toga što se tamo događa – bar ja ne razumem – i da većina nas gaji sve moguće predrasude. Takođe, odraz te političke situacije u književnosti meni nije dobro znan, mada sam preveo **Habibijev** roman *Opsimista*, čitao štošta od **Mahmuda Derviša**, roman **Adanije Šibli** *Sporodni detalj* i još ponešto. Nisam kompetentan da kažem koliko je bogata ili interesantna savremena palestinska književnost. Meni jeste interesantna. *Zlatni skiptar i druge priče* je zbirka palestinskih narodnih priča, a to je nešto sasvim drugo.

Bagdad, dvorska džamija, foto: Srpko Leštarić

Koju ste knjigu prvu preveli s arapskog i kako je tekao proces? Konzultirate li se često s autorima i kolegama, ili je to više osamljeni rad?

Zabavlja me ovo prisećanje – prva knjiga koju sam čitao na arapskom bila je jedna zbirka eseja iz arapske lingvistike i istorije jezika. To mi je omiljeno polje sve do danas. A prva knjiga koju sam preveo bila je **Litmanova** zbirka jerusalimskih narodnih priča (Enno Littmann: *Modern Arabic Tales*, Leiden 1903), koja je na srpskom objavljena pod neprikladnim naslovom *Antologija arapske narodne priče* (Vreme knjige, 1994). Na tom naslovu je insistirao izdavač verujući da će uskoro objaviti i drugi i treći deo te antologije, ali se on onda povukao pa su te knjige otišle drugim putevima. Za dva-tri meseca izlazi drugo izdanje iste te zbirke, ali sada pod opravdanim naslovom *Zlatni pehar i druge priče*.

Sam prevod je završen za tri meseca 1986, a konsultacije su se svele na dva ili tri sitna pitanja palestinskim poznanicima. Jedino sam mnogo kasnije nabavio i pročitao Litmanov pogovor uz njegov prevod te zbirke iz 1937. (srpski prevod je drugi u svetu i zasad poslednji) pa sam za ovo,

drugo izdanje dodao neke korisne informacije.

Dosad sam se konsultovao samo s iračkim piscem **Abdusetarom Nasirom** oko pojedinih detalja i zamršenih jezičkih izraza njegovih priča. U ličnim susretima sa Selvom Bakr, Zekerijom Tamirom, Tajibom Salihom i Hasanom Blasimom verovatno sam ponešto i upitao, ali to sigurno nije bilo baš važno, inače bih upamtio. Ali odličan roman sirijskog pisca **Hajdara Hajdara** *Gozba za morske trave* iz 1983. (svojevremeno vrlo popularan, a nedavno zabranjen u Egiptu i drugde, sic!) nisam uspeo da prevedem – kapitulirao sam negde na polovini jer bez pomoći autora nisam umeo da rastumačim mnoštvo političkih činjenica iz šezdesetih godina 20. veka, kada se zbio pokolj komunista u Iraku, egzil mnogih od njih u Alžir i rat Alžiraca za nezavisnost od Francuske, a pisac se zbog poznih godina povukao na selo gde nije imao ni telefon.

I te kako je važno imati dodira s lokacijama o kojima pišu ili na kojima su živeli ili žive vaši autori. Recimo, sjajni roman *Glasovi* egipatskog autora **Fajada** uradio sam „u 4 ruke“ s koleginicom čije dostojno ime je **Nevenka Korica**, koja je takođe bila beogradski đak, ali je, za razliku od mene, godinama živela u Egiptu. Ona mi je i otkrila taj roman, a bez njenog učešća tu bi mi promakle mnoge stvari. Ja sam godinama s porodicom živio u nekoliko arapskih zemalja, a i kada sam duže boravio u Beogradu, veoma često sam službeno putovao u Damask, Bagdad, Kuvajt, Kairo, Tripoli i Kartum. Danas za mene to više nije od značaja, vesti nam svima stižu čim se događaji dese, a do muzike, knjiga i filmova lako dolazimo.

Prevodi knjiga moraju imati bar minimalan kritički aparat. Ako su prevodna izdanja dela iz udaljenijih kulturnih sredina lišena fusnota i pogovora ja bih rekao da su nepristojna

Usmena književnost – vrhunac pripovjedačke umjetnosti

Koji su vam najdraži autori koji pišu na arapskom, ili naslovi, koji bi bio vaš top 10?

Ako već moram da pravim takav izbor, prvo i drugo mesto kod mene bi delili Zekerija Tamir sa svojim ljutim satirama čudesno čistog i ekonomičnog jezika i Tajib Salih s romanom *Sezona seobe na sever*, potom bi došli romani *Opsimista* Emila Habibija, *Glasovi* Sulejmana Fajada i *Bulbul*

i njegov gazda Hasana Blasima (koji je zasad preveden samo na srpski jer je sav na dijalektu). Ipak, meni ništa nije slađe od narodnih priča – usmena, dijalekatska književnost je do dana današnjeg vrhunac pripovedne umetnosti!

Na koji način prevodite arapsku kulturu i reference? Ostavljate li neke riječi u izvorniku, jesu li one u prevedenom tekstu navedene u kurzivu, ili ih posrbljujete, u smislu da postepeno ulaze u standardni srpski vokabular, ili su arapske riječi već prilično prisutne u srpskom, pa nema mnogo tuđica? Dodajete li glosare, fusnote, i koliko su opširni vaši predgovori ili pogovori? Može li se bez takve opreme i tumačenja, ili su ona nužna, a ponekad možda i nedostaju u prevedenim naslovima jer se prevoditeljima ili urednicima nije dalo zamarati time?

To ide od slučaja do slučaja – priznajem da nisam uspostavio neko svoje pravilo, oslanjam se, valjda, na intuiciju. Neke reči, obično su to nekakvi termini, samo *preslovim* i ispišem kurzivom, uz objašnjenje u fusnoti, recimo *suk* (što je otprilike što i *bazar*, *čaršija*), ali u toj reči osetio sam neku posebnost i šire joj otvorio vrata da se oseti udobnije u savremenom srpskom rečniku. Neke druge su već u fundusu srpskog vokabulara, od starine, tuđice ali žive, kao *divan*, *hamam*, *handžar*, *derviš*. I dok *divan* možete preneti i kao *carsko veće*, i kao *ležaj*, ili, ako je, kao u naslovu čuvene Geteove zbirke *West-östlicher Diwan* ta reč došla označavajući pesničko delo, prenećete je imenicom *zbirka*, a *hamam* kao *kupatilo*, *handžar* je bolje ostaviti a ne prenositi kao *veliki nož* ili *nožaka*, a imenicu *derviš* svakako morate uzeti takvu kakva je. Imenicu *Alah* prenosim uglavnom kao *Svevišnji*, ili *Bog*, u sintagmama svakodnevne upotrebe kao *bog*, retko kao *Alah* – samo kad to baš iziskuje specifičnost konteksta.

Prevodi knjiga moraju imati bar minimalan kritički aparat. Ako su prevodna izdanja dela iz udaljenijih kulturnih sredina lišena fusnota i pogovora ja bih rekao da su nepristojna. Pošto tako mislim, svoje prevode opremam fusnotama i češće nego što bi moralo, trudeći se da ih učinim zanimljivim, da ne ostanu suvoparne, a glosare dajem samo prave, dijalekatske, i samo uz dela usmene književnosti – to su, kad ih ima, već naučni segmenti. Pogovore nastojim da učinim informativnim, oni su kadšto i vrlo obimni, a upravo tražim izdavača za trodelni izbor iz svojih pogovora pod naslovom *Arabeska*. Jedini predgovor koji ću napisati biće onaj uz *Priče iz 1001 noći*, jer tu čitalac ne sme beskrajno čekati da stigne do pogovora.

Na koje se načine arapska sintaksa razlikuje od srpske, i kako tome doskačete u prijevodu? Ostavljate li katkada ritam i konstrukciju arapske rečenice, taj element začudnog i stranog, ili pokušavate prenijeti misao na što standardniji i pitkiji srpski?

Arapska sintaksa je korenito različita od srpske. Čak bih se usudio reći da je ona toliko jednostavna da je gotovo nesavladiva. Veliki problem u arapskom je i zavisnost značenja reči od konteksta – to je fenomen koji je do neopisivosti krupan, a za govoriocima evropskih jezika & sasvim neočekivan. Usled svega toga, relativno malo arabista od zanata u stanju je da dobro piše na arapskom ili prevodi na arapski ma i stručne tekstove. Ipak, kad jednom usvojite strani jezik, pretakanje na vaš jezik vrši se kao po nekom automatizmu (mada je to daleko od svakog automatizma!). Ali ipak se sve prevede. Ili gotovo sve.

Ritam arapske rečenice uglavnom nije moguće preneti, o konstrukciji da i ne govorimo, ali neki drugi elementi dolaze u obzir – neke rime u prozi, kad se jave, i ti elementi začudnog, koje rešavate od slučaja do slučaja: poželjno ih je sačuvati, preneti i s njima doneti novum, ali ne po cenu da to bude balast.

Bagdad 1980-ih, foto: Srpko Leštarić

Kako se sve u prijevodu nosite s arapskim dijalektima?

Sve zbirke narodnih priča koje sam ja preveo jesu na „čistom“ dijalektu, zapravo, na dve glavne grupe vernakulara – levantinskim i mesopotamskim, u manjoj meri bilo je priča na katarskom ili egipatskom. One narodne priče koje su prethodno prevedene na standardni arapski apsolutno ne razmatram jer su književno inferiorne (mada i one mogu poslužiti folkloristima za izučavanje sižea i motiva). Na iračkom narodnom jeziku je i roman Hasana Blasima *Bulbul i njegov gazda*, a dijalekatskih pasaža ima i u mnogim romanima i kratkim pričama arapskih autora, obično u dijalozima.

Razlike između arapskih govornih dijalekata su manje i veće, zavisno najviše od geografske

udaljenosti, u stvari od uzajamnog onesličnjavanja tokom istorijskog razvoja pod uticajem lokalnih jezika i kultura na širokom prostoru od Indijskog do Atlantskog okeana. Egipatski, levantinski i irački govori stoje nablizu i uglavnom su uzajamno razumljivi. Uz malo ili malo više truda kod oba govorioca, naravno.

Arapska sintaksa je korenito različita od srpske. Čak bih se usudio reći da je ona toliko jednostavna da je gotovo nesavladiva. Veliki problem u arapskom je i zavisnost značenja reči od konteksta – to je fenomen koji je do neopisivosti krupan, a za govoriocima evropskih jezika sasvim neočekivan

Ima li arapski mnogo sinonima, manje ili više od srpskog? Morate li nekada opisno prevoditi, jer nema adekvatnog pridjeva ili izraza ili idioma na srpskom? Zadržavate li ponekad neke arapske idiome u prijevodima, da ostavite izvornu sliku čitateljima?

Sinonimija je u arapskom neshvatljivo obimna, jer je u korpus književnog dijalekta ušla građa iz svih starih, već tada različitih dijalekata. Te reči morate znati ako ćete se kretati po raznim arapskim regijama, ali praktična iskoristivost većine sinonima uvek je ograničena na svoju regiju, drugde su oni ili nerazumljivi ili jedva poznati. Svaki arabista vam zna po pet i deset reči za onu mušku pepito maramu, za razne delove obuće i odeće, ili za iste vrste žita, voća i povrća, ali ih bira za upotrebu samo kad dođe tamo gde su one u opticaju. To jeste ukupno mnogo više, ali sadržajno ne predstavlja problem u prevođenju, pa ni u književnom, jer obično ne nosi druge nijanse značenja. To što se tiče imenica. A pridevi i izrazi ponekad jesu problem. Ipak, ne sećam se da sam ikada poželio da ostavim neki arapski idiom u prevodu, ako vidim da prevod ne daje sve skrivene elemente ja takve izraze razjašnjavam u fusnotama. Ali može se desiti.

Integracija arapskog elementa u evropski kulturni milje, kao što je jednom bila ona u Španiji ili na Siciliji, nigde se još nije dogodila, ni u Francuskoj, ni u Londonu, ni u BiH, i odvijaće se onoliko sporo i mučno koliko evropski rasizam i evropska desnica u usponu na jednoj strani, a islamski fundamentalizam na drugoj budu sprečavali takve, inače nužne, poželjne i moguće integracije

Integracija arapskoga u europskoj kulturi

Uočavate li neke zajedničke književne tendencije arapskog svijeta? Motivi, formati, stil? Koliko su migracije, unutarnje ili one prema Zapadu, dio recentnijega književnog teksta?

Zajedničko u savremenoj arapskoj književnosti svakako je stalni i ozbiljan porast nivoa kvaliteta, i sižejno, i stilski. Verovatno postoje i mnoge druge tendencije, štošta u tematizovanju, promenama vizura, pa u motivima i formatima, ali o tome ne znam dovoljno da bih govorio.

Ogromne migracije koje su u toku, naročito ove u poslednjih 15-ak godina, mora da su proizvele razne posledice, o kojima takođe ne znam dovoljno. Zasad sam preveo one 4 knjige Hasana Blasima, one nam rečito govore i o tome.

Koliko je, po vašem mišljenju, moguća integracija ili premrežavanje arapskog elementa s europskim kulturnim miljeom, odnosno gdje se to već dogodilo ili se događa? (Sjetim se Španjolske, naprimjer, gdje su Arapi i arapski utjecaji prisutni već stoljećima.) Koliko čitanje arapske književnosti može tome doprinijeti? I obrnuto, vidite li europski utjecaj na arapske autore? Koga čitaju Arapi?

Na arapsku književnost silno su uticala mnoga dela svetske, prvenstveno evropske književnosti. Od autora to su naročito **Čehov, Tolstoj, Dostojevski; Goethe, Kafka, Mann; Scott, Wilde, Wells; Voltaire, Molière, Stendhal; Poe, Faulkner, Mailer; Cervantes, Márquez, Borges; Sienkiewicz, Andrić, Kundera;** itd., itd. (Prevodioci ne spavaju!) Nasuprot tome, nije izučeno koliko je arapska književnost uticala na evropsku, iako je sigurno da je tog uticaja bilo, ne samo u Španiji i na Balkanu – setimo se samo *Dekameronu*, *Kenterberijskih priča* i **Defoeovog Robinzona**. Tu ne govorim o arapskoj nauci, filozofskim delima **Ibn Rušda, Ibn Sine, Ibn Halduna, Ibn Arabija**, niti delima matematičarsko-astronomskim kao onim iz opusa **Omera Hajama**, historiografskim i geografskim itd., ti uticaji su više-manje poznati i priznati, već o čisto književnim delima.

Roman jeste u najužem smislu evropski izum, ali se njegovi bezmalo dovršeni oblici mogu uočiti u mnogim književnim povestima na drugim i trećim stranama, pa i arapskim, kao i u Indiji, Kini, Japanu. Ta romaneskna priča čeka svoju redefiniciju. Neke „priče“ u *Noćima* su pravi romani, bez mane. Ali istina je i da Arapi nisu to prepoznavali kao žanr sve do potkraj 19. veka, i odabrali su evropski roman za uzor.

A integracija arapskog elementa u evropski kulturni milje, kao što je jednom bila ona u Španiji ili na Siciliji, nigde se još nije dogodila, ni u Francuskoj, ni u Londonu, ni u BiH, i odvijaće se onoliko sporo i mučno koliko evropski rasizam i evropska desnica u usponu na jednoj strani, a islamski fundamentalizam na drugoj (mada je ovaj potonji uglavnom reakcija na angloamerički hegemonizam i neokolonijalističke pritiske) budu sprečavali takve, inače nužne, poželjne i moguće integracije. Čitanje arapske književnosti tome nikad neće škoditi, a često može, bogme, i doprineti. Samo valja prevoditi.

* Tekst je objavljen uz finansijsku potporu Agencije za elektroničke medije iz Programa za poticanje novinarske izvrsnosti.

🕒 23. kolovoza 2024.

Lora Tomaš (1981) je indologinja, prevoditeljica i urednica, autorica romana "Slani mrak" i "Papir tvoje kože".

agencija za elektroničke medije (<https://kritika-hdp.hr/tag/agencija-za-elektronicke-medije/>)

arapska književnost (<https://kritika-hdp.hr/tag/arapska-knjizevnost/>)

književne domovine europskih imigranata (<https://kritika-hdp.hr/tag/knjizevne-domovine-europskih-imigranata/>)

Lora Tomaš (<https://kritika-hdp.hr/tag/lora-tomas/>)

migracije (<https://kritika-hdp.hr/tag/migracije/>)

prevođenje (<https://kritika-hdp.hr/tag/prevođenje/>)

Razgovor (<https://kritika-hdp.hr/tag/razgovor/>)

srpko leštarić (<https://kritika-hdp.hr/tag/srpko-lestarić/>)

